

Fosdal-Telling-Lerup

Kulturmiljø nr. 61

Tema

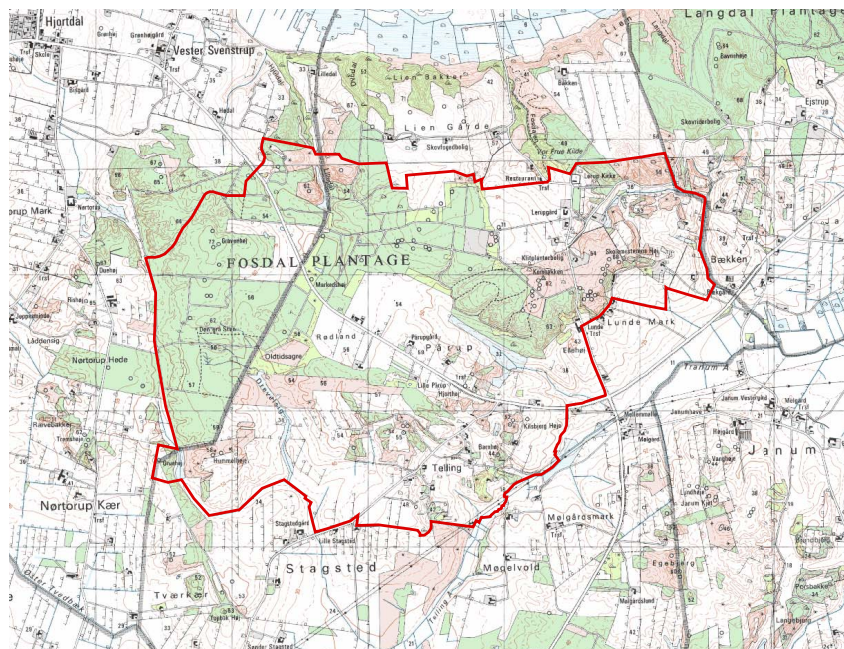
Jernalder, oldtid generelt, bosætning landet

Emner

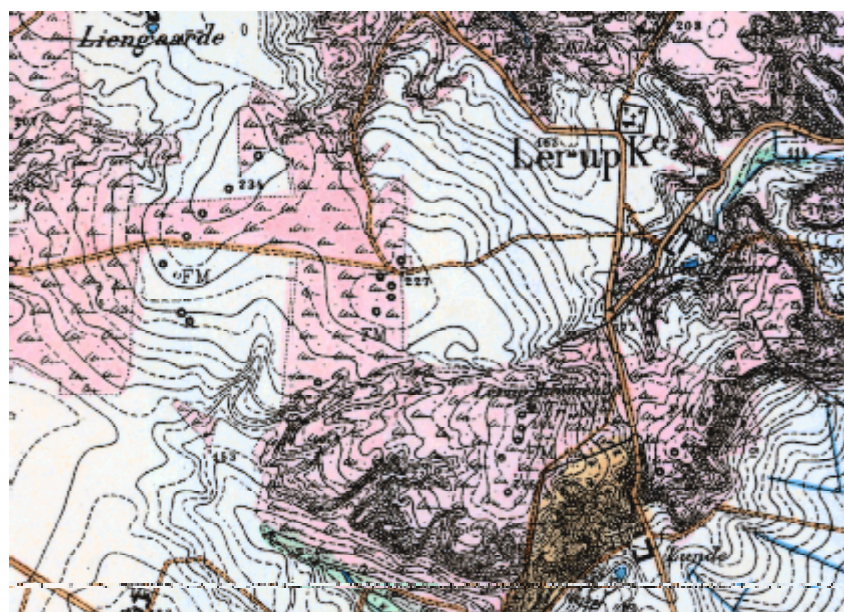
Højkoncentrationer, agersystemer, rejst sten, landsby, kirke

Sted/Topografi

Lerup sogn

Kulturmiljøarealet Fosdal-Telling-Lerup er et plantage og hedearal beliggende på ungdomrænelandskab i Han Herred nord for Jammerbugten. Området omfatter store del af Fosdal plantage, området omkring Lerup samt det åbne område ned omkring Telling.

Landskabet er stærkt kuperet og når på Lerup Bøvehøj 82 meter over havets overflade. Fra nord, hvor højlandet afsluttes af en brat skrænt mod en moseagtig lavning ud mod Jammerbugtens vestligste stræk, løber den smalle dybe dal Fosdalen ind mod kulturmiljøet ved Lerup kirke.

Tid

Forhistorisk tid (gravhøje, agersystemer), middelalderen (kirke) og frem til i dag (landsby)

Karakteristik

Kulturmiljøudpegningsarealet ved Fosdal-Telling-Lerup præges især af en mængde meget velholdte gravhøje af anseelig størrelse. Disse gravhøje ligger for de flestes vedkommende i klynger eller linier i plantagen, således at de er placeret på naturlige forhøjninger i terrænet. Længst mod nordøst ligger Lerup Kirke.

Højgruppe på Korsbakke.
Aalborg historiske Museum 2005.

Omkring Skolemesterens høj ligger en mængde gravhøje, der ikke var lettilgængelige på besigtigelsestidspunktet, og derfor besigtigedes kun den sydvestlige del af denne højgruppe. Flere af disse høje var tilgroet med krat og mindre træer. Vest for Skolemesterens høj ligger en samling gravhøje på Korsbakken, der er et lille hedeareal øst for selve plantagen. Fra Lerup Bavnehøj, der er den højeste af de 8 gravhøje på Korsbakken, er der god udsigt over det fladere terræn mod nord, og i klart vejr kan havet ses herfra. Nordvest for denne koncentration ligger endnu to koncentrationer af henholdsvis 6 og 12 gravhøje som to parallelle linier, der følger toppen af hver sin bakkekam, der er orienteret SSV-NNØ. Disse høje er meget velholdte og ligger som små græsklædte lysninger i den tætte plantage. Længere mod nordvest udenfor det tidligere udpegede kulturmiljøareal ligger på hver sin side af Lilledalen en gravhøj på et lille hedeareal. Sydvest herfor ligger endnu 8 gravhøje på en linie fra nord mod syd. De fleste af disse gravhøje er af væsentlig størrelse med Gravenhøj som den største med sine 5 meters højde.

Gravhøj ved Lilledal.
Aalborg historiske Museum 2005.

Syd for denne linie står to oprejste sten, hvoraf den ene er 1,6 m høj og kaldes "Den Grå Sten". En sådan oprejst sten i et plantageareal er spændende, idet denne type af struktur må forventes at gå tabt i de mere intensivt dyrkede landbrugsarealer i det åbne land.

*Den Grå Sten i Fosdal Plantage.
Aalborg historiske Museum 2005.*

Lidt sydvest for denne linie af gravhøje findes Rødland Hede, der er et af Danmarks bedst bevarede arealer med spor efter ældre jernalders agersystemer i form af digevoldinger. Den anseelige størrelse af digevoldingerne på dette sted vidner om, at marksystemerne sandsynligvis har været i brug over en længere periode. Endelig ligger flere enkeltliggende gravhøje i området sydøst for plantagen.

En pudsig registrering i DKC drejer sig om den såkaldte "Barnhøj", hvor der er angivet "Barnehøj en anselig toppet Høj, hvori stærkt Spøgeri".

Lerup kirke ensomt beliggende
ovenfor Fosdalen.
Morten Pedersen 2006.

Lige oven for Fosdalens inderste stræk ligger Lerup kirke, som fra middelalderen synes at have været placeret her ensomt uden den nære geografiske sammenhæng med en landsby, der ellers kendetegner størsteparten af de danske middelalderlige sognekirker. I middelalderen kendes således kun Lerupgård, der i 1477 hørte under biskoppen i Børglum, og som i hvert fald fra 1519 kendes som præstegård. Den Lerupgård, der således kendes i senmiddelalderen, kan have været det eneste, der i senmiddelalderen var tilbage af en tidligere landsbybebyggelse på stedet, eller måske har der været tale om fortsættelsen af en bolig for en af de centrale stifterfamilier bag etableringen af den romanske kirke (eller måske dens forgænger), der kom til at fungere som sognekirke for den spredte bebyggelse, herunder landsbyerne Stagsted og Telling, der kom til at høre under Lerup sogn.

Lerup kirke set fra øst.
Morten Pedersen 2006.

Kirken består af kor, skib, tårn mod vest og våbenhus mod syd. Det romanske kor og skib er opført af granitkvadre på en skråkantsokkel, mens det senmiddelalderlige tårn er opført af blandede materialer – dels kvadre fra skibets tidligere vestgavl dels rå kampesten og tegl. Våbenhuset er opført i nyere tid.

Landsbyen Telling findes ca. 2 km syd for Lerup kirke. Telling kendes første gang i 1468, men er givetvis etableret tidligere i middelalderen. Ved forarbejderne i 1682 til Christian V's matrikel omfattede

Telling 8 gårde og 7 huse, der i alt dyrkede et areal på 176 tdr. land. Landsbyens udformning blev bestemt ved landskabets karakter. Bebyggelsen blev således placeret langs et vejforløb, der i to nord-sydgående buer fulgte højdedrag i det kuperede terræn. Telling kom dermed til at tilhøre den righoldige gruppe af danske slyngede vejbyer.

*Telling.
Morten Pedersen 2006.*

Bevaringstilstand

Gravhøjene er generelt set yderst velholdte og fremstår som græsklædte lysninger i den tætte skov. Rødland Hede udgør desuden et velbevaret fossilt agersystem.

Lerup kirke og kirkegård er i funktion og er i en generelt set god bevaringstilstand.

*Højkoncentration i Fosdal Plantage.
Aalborg historiske Museum 2005.*

Landsbyen Tellings karakter som en slynget vejby er generelt set velbevaret. Især fremstår det slyngede vejforløb med et mere autentisk udtryk end andre vejbyer, idet etableringen af et nyere vejforløb nord om Telling har afskåret landsbyens bebyggelse langs de to buede vejstræk, der således har fået lov at henligge som smalle grusveje, Telling Bygade. Hvor det tidligere har været muligt at færdes ad hele det slyngede vejforløb, er dette dog umuliggjort i dag, hvor Telling Bygades forløb er afbrudt, således at den nordligste bue består af to blinde veje, mens den sydligste bue ikke længere udgør forbindelsesvejen til Stagsted mod syd og dermed ligeledes er blevet blind. Selvom bygningsmassen gennemgående er fornyet, synes den dog i sin placering og omfang nogenlunde uændret.

Telling Skole.
Morten Pedersen 2006.

Sårbarhed og virkemidler

Generelt er kulturmiljøarealet ved Fosdal-Telling Lerup meget velholdt, dog bør enkelte af gravhøjene ryddes for krat og træer: 100705-1, 100705-15, 100705-13, 100705-31, 100705-33

I kommune- og lokalplaner bør der ikke åbnes mulighed for byggeri eller anden aktivitet, der forstyrrer Lerup kirkes ensomme placering kun omgivet af enkelte gårdbebyggelser. Kirkebygningen skal løbende vedligeholdes således, at f.eks. tagskader og skader på murværket ikke giver anledning til mere vedvarende problemer for bygningen.

Telling Bygade.
Morten Pedersen 2006.

Tellings velbevarede karakter som slynget vejby vil være sårbar overfor udvidelser eller ændringer i bebyggelsen, der afviger fra landsbyens oprindelige struktur. Tilsvarende vil en udvidelse og en moderne belægning af det slyngede vejforløb (Telling Bygade) med f.eks. asfalt fjerne et væsentligt element i landsbyens autentiske præg. Oplevelsen af kulturmiljøet er i dag vanskeliggjort ved Telling Bygades omdannelse til blinde vejforløb. En eventuel åbning af det gamle vejforløb for vandrende og/eller en formidling af landsbyens oprindelige karakter ville være et væsentligt redskab til formidling – og oplevelse – af kulturmiljøets værdier.

Bonitering

Forekomsten af denne mængde af gravhøje indenfor et afgrænset areal giver en god opfattelse af, hvordan gravhøjenes sammenhæng med de landskabelige forhold har været i forhistorisk tid. Ligeledes er der et stort potentiale for at få en bedre opfattelse af ældre jernalders erhverv gennem agersystemerne ved Rødland Hede. Endelig er den oplevelsesmæssige værdi god.

Lerup kirke er for kirkebygningen isoleret set en typisk repræsentant for de danske middelalderlige landsognekirker. Ved sin ensomme placering, der nok ikke er enestående, men dog iøjnefaldende, udgør den imidlertid samtidigt et vidnesbyrd om, hvordan disse kirker er etableret under forskelligartede omstændigheder. I den og andre henseender har kirken både en pædagogisk og en videnskabelig værdi for middelalderforskere m.fl.

Telling udgør en af mange af de såkaldte vejbyer i Danmark, hvoraf flere har tilsvarende slyngede udformninger – dog som regel med et mindre autentisk præg som følge af vejforløbenes udvidelser og omlægninger i nyere tid.

Kontekst/sammenhænge

Kirken er som nævnt en typisk repræsentant for de middelalderlige landsognekirker i Danmark, og selvom en nær sammenhæng med en landsby gør sig gældende for hovedpartens vedkommende, er der landet over en mængde eksempler på lignende kirkeplaceringer enten helt ensomt eller i tilknytning til en enkelt gårdbebyggelse.

Telling er blot én af mange vejbyer i det nordjyske, heraf stort set hele landsbyrækken ved Limfjordens nordkyst – umiddelbart syd for Telling – kan nævnes.

Kilder og litteratur

Blaaberg, Claus: *Sognedannelsen i dansk middelalder*. Skov- og Naturstyrelsen 1992.

Dansk Kulturhistorisk Centralregister (DKC) www.dkconline.dk

Hastrup, Fritz: *Landsbytyper i Himmerland*. *Kulturgeografi*. Århus 1959, side 207-219.

Hastrup, Fritz: *Danske landsbytyper: En geografisk analyse med 10 kortbilag i farver*. Århus 1964.

Petersen, Henrik: *De danske landbrug*. København 1928 (reprotryk 1975).

Trap, J.P.: *Danmark*. Femte udgave, 1960. Hjørring Amt, bind VI, 3, s. 1055f.

Beskrivelsen er udarbejdet af Aalborg historiske Museum.